

Első felolvasás.

Nem közönséges örömmel veszek részt a felolvasások jelenlegi folyamában. Egy ily vállalat az idők jele s igen örvendetes mindazok előtt, a kik érdekekkel viseltetnek embertársaik előhaladása iránt. Sokat hallunk korunk előhaladásáról. A gépészet által létrehozott csodák minden körben a közbeszéd tárgyai; de megvallom, hogy az iparos inasok ezen gyűlése, a kiknek egyesülési főkapcsa egy könyvtár, és a kik hetenként öszszegyűlnek, hogy felfrissítsék és képezzék magukat a legjobb tanítás által, melyet nekik a társadalom állása nyujthat, előttem sokkal felbátorítóbb, mint a gépész minden csodái. Látom ez egyesületben, a mit leginkább óhajtok látni, hogy a néptömeg magát és saját igazi jólétét felfogni, az emberi lények nagy feladatának és elhivatásának öntudatára emelkedni s a társadalmi életben a maga valódi helyére emelkedni kezd. A jelen gyűlés egy sokkal gyökeresebb, sokkal fontosabb változást jelez a világban, mint a gőzmozdony vagy az atlanti tengernek egy pár hét alatti áthajózása. Hogy a munkás osztály tagjai, napi munkájok bevégezése után, öszszegyűlnek egy ily teremben, hogy előadásokat hallgassanak a tudomány, történelem, erkölcsstan és a legérdeklőbb napikérdések felett, oly emberektől, a kik képzettségöknél fogva a legfőbb hivatalokra képesültek, ez egy oly társadalmi forradalomnak a bizonyítéka, a melynek nem lehet határt vetni, és a melytől lehetetlen sokat nem remélni. Én ebben visszahuzását látom ama lealacsonyító ítéletnek, mely az emberek tömegére századok óta ki volt mondva; én ebben egy új korszak hajnalát látom, a melyben meg fogják érteni, hogy a társadalom első feladata: ösztönt és eszközöket szolgáltatni minden tagjának a haladásra; én ebben jelét szemlélem a közelgő diadalnak, melyet az emberek szellemi érdekei a külső és anyagi érdekek felett kivivandók. Az ismeretek és nemesb élvezetek utáni éhezésben

és szomjuhozásban, a melynek létét a munka gyermekeiben az előadások ezen folyama mutatja, látom, hogy az emberi szellemet még sem lehet örökre olyszerű foglalkozások által lebilincselni, melyek csak az érzéki életnek szolgálnak, s a melyek az érzéki élvezet utáni vágyak köréhez tartoznak. Én nagy fontosságot csatolok ezen egyesüléshez, nem önmagáért vagy közvetlen hasznáért, hanem azért, mert azt egy új irány jele és záloga gyanánt tekintem, melyet a társadalom minden viszonyaiban nyer. Ez okból nagyobb gyönyört okoz nekem az, hogy ez alkalommal beszélhetek, mint a mit akkor éreznék, ha arra szólítatnám fel, hogy tartsak egy diszbeszédet a föld összes királyai és főrangú emberei előtt. Igazat szólva, ideje volna már minden formasági külszínnek véget vetni. Az idők sokkal sürgetőbbek, sokkal komolyabb érdekek ösztönöznek előre, semhogy megengedhetőnek tekinthetnők beszédeket tartani pusztán fitogtatási vágyból vagy időtöltésből.

Ily érzéssel és meggyőződéssel, természet-, sőt szinte szükség szerint ösztönöztettem egy oly tárgyról értekezni önök előtt, melynek egy ily hallgatóság figyelmét szükségképpen magára kell vonnia, t. i. a társadalom azon részének emeléséről, a mely kezeinek munkájával tartja fenn magát. Ez a törekvés, a mint mondám, már is fel van karolva. Hozzá tehetném, hogy sehol sem halad előre oly gyorsan, mint ezen városban. Nem hiszem, hogy az önjavítás szelleme valahol a földszinén oly erősen megragadta volna azokat, a kik homlokuk verejtékével élnek, mint közöttünk. Itt nem ritkaság a szellemi műveltségnek és önbecsülésnek a kemény munkával való egyesülését találni. Itt a munka iránti előítélet, mintha az lealacsonyító volna, meglehetősen eltűnt. Ez tehát az a hely, a hol a felvett tárgyról értekezni kell. Vizsgálunk kell, hogy miben áll a munkás osztály igazi emelése, mennyire gyakorlati és mily módon mozdítható elő.

Tudom, hogy a tárgyat sok előítélet és tévely környezi. Nagy eszméket kell előhozni és alkalmazásukat tisztán megállítani. Komoly ellenvetéseket kell megczáfolni, félelmeket lefegyverezni és türelmetlen reményeket megsemmisíteni. Én nem igénylem, hogy a tárgynak mestere lettem. De egy érdemet követelhetek, azt t. i., hogy fontosságának érzésével és a nép azon osztálya iránt, a melyet illet, mély érdekeltséggel jöttem az előadásra. Azt hiszem,

hogy az érdekeltség e kifejezését nem fogják csupa üres szónak venni, vagy olyas czélzatunak, mely önérdeknek látszik szolgálni. Államférfiut, a ki ragaszkodást mutat a néphez, gyanusithatni azzal, hogy azt szavazatáért szereti. De oly ember, a ki a népnek adományozásától függő állást se nem keres, sem el nem fogadna, remélheti, hogy úgy hallgatják, mint barátjokat. Mint barát, őszintén beszélhetek. Hizelegni nem tudok. Hiányokat látok a munkás osztályokban; értem azt, hogy nagyobb részök még eddig csekély előhaladást tett; hogy az előítéletek és szenvedélyek, az érzékiség és önzés sokaknál közülök ijesztő akadályai a megjavulásnak; hogy sokan még derengő öntudatára sem jutottak a célnak, a melyért küzdeniök kell. Reményeim nem vakitanak el azok iránt, a mik léteznek; és az emberi sokaság hiányainak ezen tiszta érzésével vétek nélkül nem hizeleghetek az ő hiuságuknak. Nemcsak őket lehet hiányokkal vádolni. Nézzünk bárhová, minden osztályban találni fogunk okot a kárhoztatásra, és a ki jót akar tenni, mindennek ki kell az igazságot mondania, csak azon egyet tartva szem előtt, hogy rokonszenvvel és saját csalódhatásának s gyengeségének öntudatával kell beszélnie.

Midőn a munkás osztály emeléséről előadom nézeteimet, kívánom tudtul adni, hogy én gyakran a jövőt illetőleg fogok beszélni, vagy oly változások és javításokról, a miket nem kell rögtön vagy egyhamar várni; és ezt azért mondom, nehogy álmadozó-nak tartsanak, a ki egy nap alatt reméli a világot ujjá alakítani. Félek azonban, hogy e nyilatkozat még sem véd meg ezen és hasonló szemrehányástól. Vannak emberek, a kik, daczára az egész történelemnek, az emberiség állapotjában előidézett nagy változásoknak és a társadalmat jelenleg mozgó új elveknek, állitják, hogy a jövőnek a mult másolatának, s valószínűleg inkább halvány, mint fénylő másolatának kell lenni. Én egyáltalában nem érthetek egyet az ilyenekkel; ha egyet értenék, akkor nem állnék itt. Ha semmi jobbat nem várnék az emberi természettől, mint a mit jelenleg látok, nem lenne bátorságom ezen törekvésre, bármily csekély is az. De én látom egy szebb jövő jeleit és főképpen annak jeleit, hogy a nagy osztály, a melynek munkája után mindnyájan élünk, fel akar emelkedni a porból, s ez a hit az én egyetlen indokom arra, a mit most teszek.

hogy az érdekeltség e kifejezését nem fogják csupa üres szónak venni, vagy olyas czélzatunak, mely önérdeknek látszik szolgálni. Államférfiut, a ki ragaszkodást mutat a néphez, gyanusithatni azzal, hogy azt szavazatáért szereti. De oly ember, a ki a népnek adományozásától függő állást se nem keres, sem el nem fogadna, remélheti, hogy úgy hallgatják, mint barátjokat. Mint barát, őszintén beszélhetek. Hizelegni nem tudok. Hiányokat látok a munkás osztályokban; értem azt, hogy nagyobb részök még eddig csekély előhaladást tett; hogy az előítéletek és szenvedélyek, az érzékiség és önzés sokaknál közülök ijesztő akadályai a megjavulásnak; hogy sokan még derengő öntudatára sem jutottak a célnak, a melyért küzdeniök kell. Reményeim nem vakitanak el azok iránt, a mik léteznek; és az emberi sokaság hiányainak ezen tiszta érzésével vétek nélkül nem hizeleghetek az ő hiuságuknak. Nemcsak őket lehet hiányokkal vádolni. Nézzünk bárhová, minden osztályban találni fogunk okot a kárhoztatásra, és a ki jót akar tenni, mindennek ki kell az igazságot mondania, csak azon egyet tartva szem előtt, hogy rokonszenvvel és saját csalódhatásának s gyengeségének öntudatával kell beszélnie.

Midőn a munkás osztály emeléséről előadom nézeteimet, kívánom tudtul adni, hogy én gyakran a jövőt illetőleg fogok beszélni, vagy oly változások és javításokról, a miket nem kell rögtön vagy egyhamar várni; és ezt azért mondom, nehogy álmadozónak tartsanak, a ki egy nap alatt reméli a világot ujjá alakítani. Félek azonban, hogy e nyilatkozat még sem véd meg ezen és hasonló szemrehányástól. Vannak emberek, a kik, daczára az egész történelemnek, az emberiség állapotjában előidézett nagy változásoknak és a társadalmat jelenleg mozgó új elveknek, állitják, hogy a jövőnek a mult másolatának, s valószínűleg inkább halvány, mint fénylő másolatának kell lenni. Én egyáltalában nem érthetek egyet az ilyenekkel; ha egyet értenék, akkor nem állnék itt. Ha semmi jobbat nem várnék az emberi természettől, mint a mit jelenleg látok, nem lenne bátorságom ezen törekvésre, bármily csekély is az. De én látom egy szebb jövő jeleit és főképpen annak jeleit, hogy a nagy osztály, a melynek munkája után mindnyájan élünk, fel akar emelkedni a porból, s ez a hit az én egyetlen indokom arra, a mit most teszek.

A társadalom munkás osztályának emelése: ez a mi tárgyunk. Először azt fogom vizsgálni, hogy miben áll ez; azután ennek kivihetősége ellen tett némely ellenvetéseket fogok megvilágítani, és ezen pontra nem kis részét szentelem az előadásnak; és végül bezárom a tárgyat hitem és reményem néhány alapokainak előadásával, embertársaink legszámosabb osztályát illetőleg.

I.

Mit kell érteni a munkás osztály emelése alatt? ez az első kérdés. Félreértés kikerülése végett annak felhozásával kezdem, hogy mi nem értendő alatta, és miben nem áll az. Azt mondom tehát: a munkás emelése alatt én nem azt értem, hogy ő a munka szükségén feljül emeltessék. Én nem várom a javításoknak oly sorát, mely által napi munkája alól felmentessék. Még tovább, nem kívánom műhelyéből és gazdaságából elbocsátani, az ásót és fejszét kezéből kivenni és életét egy hosszú ünneppé tenni. Nekem hitem van a munkában, és Isten jóságát látom abban, hogy oly világba helyezett, a hol egyedül a munka tarthat minket életben. Ha tudnám, sem változtatnám meg a természet törvényei alá vettetésünket, éhség és hidegtől való szenvedésünket és az anyagi világgal való folytonos küzködésünk szükségét. Ha tudnám, sem szeliditeném meg annyira az elemeket, hogy azok csak kellemes érzéseket öntsenek belénk, hogy a növényvilág tenyésző erejét oly dússá tegyék, hogy minden szükségünket megelőzzék; s az ásványokat oly hajlékonyokká, hogy semmi ellenállást ne okozzanak erőnknek vagy ügyességünknek. Ily világ csak egy megvetésre méltó fajt fogna szülni. Az ember a maga előhaladását és erélyét főként az akarat azon törekvésének, a nehézségekkel való azon harcnak köszöni, a mit erőfeszítésnek nevezünk. A könnyű, kellemes munka nem képez erős lelkeket, nem ad az embereknek öntudatot a maguk erejéről, nem neveli kitartásra, türelemre, az akarat azon szilárd erejére, mely nélkül mindaz, valamit birunk, semmit sem érne. A kézi munka egy iskola, a melybe azért helyezvék az emberek, hogy az eltökélés és jellem erélyét megszerezzék, a mely végtelenül fontosabb tulajdonság, mint a többi iskolák minden tanulmánya. Mi emberek valóban kemény mesterek alá vagyunk helyezve, a természeti szenvedések és szükségek, rettentő elemek

hatalma s minden emberi dolgok viszontagságai alá; de ezen szigoru tanítók oly művet visznek végbe, a melyet egy szánakozó s elnéző barát nem tehetne érettünk; és az igazi bölcsesség [áldani fogja a gondviselést ama kemény mesterek szolgálatáért.

Nekem nagy hitem van az erős munkában. Az anyagi világ, az ő szépsége és rende által sokat tesz a lélekért; de többet tesz szellemünkért a fáradság törődés által, a melyet okoz, nyakas ellenállása által, melyet csak türelmes munka képes legyőzni, roppant erői által, melyeket csak kitartó ügyesség és igyekezet fordíthat hasznunkra, veszélyei által, melyek folytonos éberséget kívánnak, és rontó, emésztő befolyásai által. Én azt hiszem, hogy a nehézségek fontosabbak az emberi lélekre nézve, mint a miket kedvező segédeszközöknek nevezünk. Dolgozni mindnyájunknak kell, ha természetünket kifejteni és tökéletesíteni akarjuk. Ha éppen kezünkkel nem dolgozunk is, valamely más irányban egyenértékű fáradságot kell szenvednünk. Semmi foglalkozás vagy tanulmány sem méltó az emberhez, mely akadályokat nem gördit elébe, melyek egész értelmét és akaratját igénybe vegyék. A tudományban soha sem jut értelmi erőre az, a ki nem birkozik meg nehéz kérdésekkel, a ki egész értelmét nem vonja össze erős figyelemben, a ki nem igyekszik behatolni abba, a mi először ellenáll. A munka hasznai túlérnek a jelen világ határain. Az állandó komoly munkára való képesség, ugy vélem, egyike létünk egy más állapotára való nagy előkészületeknek. Midőn látom az emberektől kívánt munka roppant mennyiségét, érzem, hogy annak fontos összeköttetésben kell lenni jövő állapotjokkal; és hogy a ki férfiasan felhasználta ezen nevelő eszközöket, a tökéletesedésnek és boldogságnak egy lényeges alapját tette le a jövő világban. Önök látni fogják, hogy előttem nagy tekintélye van a munkának. Ez nem csak ama nagyszerű eszköz, mely a földet termékenységgel és szépséggel behint, az oczeánt megzabolázza s az anyagot, kényelemért és díszért, számtalan alakokba feldolgozza. Ennek sokkal magasabb feladata van, az t. i. hogy adjon erőt az akaratnak, tevékenységet, bátorságot, képességet a kitartásra és szivós küzdelemre, meszsze kiható vállalatok végrehajtására. Jaj az embernek, a ki nem tanult meg dolgozni! Az szegény teremtés. Az nem ismeri magát. Az másoktól függ, és nincs tehetsége hogy a tőlük

nyert segítyt viszonzozza; az ilyen nehogy azt képzelje, hogy az élvezetre kiváltsága van. Kényelem és nyugalom, a munkának köszönik kedves voltukat; és egy munka sem oly nyomasztó, mint annak a nyugalma, a ki semmivel sem tudja a maga erőit elfoglalni s élénkségekben tartani.

Én nem kívánom tehát a munkást felmenteni a munkától. Ez nem az a felemelés, melyet számára keresni kell. A kézi munka igen nagy jó; de az ily munkát ajánlva, én annak kellő arányát kívánom tekintetbe vétetni. Tulságban sok roszt tesz. Nem jó, midőn az élet egyedüli foglalkozásává tétetik. A művelődés fensőbb eszközeivel kell egyesíteni, különben a felemelés helyett lealjasít. Az embernek sokféle természete van, mely a foglalkozásnak és képzőeszközöknek sokféleségét követeli a maga kifejtésére. Tanulás, elmélkedés, társalgás és megpihenés vegyítendő a testi munkálkodással. Az embernek éppen úgy van értelme, szive, képzelődése, izlése, mint csontjai és izmai; s érzékeny sértés esik rajta, ha kizárólag csak testi fentartásáért kénytelen törődni. Az életnek a foglalkozások váltakozásának kellene lenni, úgy osztályozva, hogy az egész ember munkálkodjék. Szerencsétlenségre, a mi jelenkori polgárosodásunk messze van ezen eszme valósiságától. Ennek iránya, annyira szaporítani a kézi munka mennyiségét, hogy a szellem kiművelésére ne maradjon idő. A munkafelosztás, a mely megkülönbözteti a polgárosult életet a vadtól, s a melynek főképp köszönjük a mesterségek tökélyesbülését, oda irányul, hogy elsilányítsa az értelmi tehetségeket, az egyén tevékenységének szűk térre, egy kevés apró ágra szorítása által, úgy, hogy mialatt a vad ember különféle foglalkozások és különféle veszélyek elleni küzdelmek által élesíti a maga tehetségeit, a polgárosult ember a gondolkozás nélküli munka egyhangu, butító körére van szorítva. Ennek nem lehet, nem szabad mindig így lenni. A tevékenység különfélesége, mely megfelel az emberi tehetségek sokféleségének és képes is mindazok kifejtésére, a legfontosabb eleme az emberi polgárosodásnak. Ennek kellene a philanthropok céljának lenni. A mily arányban terjeszteni fogja a kereszténység a testvériség szellemét, a munkáknak és a jobblét eszközeinek is egyenlőbb elosztása fog lenni. A munka azon rendszerének, mely aláássa az egészséget, megrövidíti az életet és el-

silányítja az ésszt, nagy módosulást kell szenvednie. Mindenesetre, a munka illő arányban, egy fontos része jelen életsorsunknak. Ez feltétele minden külső kényelmeinknek és jólétünknek, míg másfelől magasabb eszközökkel és befolyásokkal szolgál szellemünk erejének és előhaladásának nevelésére. Szükségünk van ezen intésre, mert a jelen perczben általános hajlam mutatkozik a munkától való irtózásra, és ez korunk rossz jelének tekinthető. A város zsúfolva van vidéki kalandorokkal; a szabadabb életmódok túlkeresettek azon reményben, hogy kikerüljék amaz ősrégi ítéletet, mely szerint homlokunk verejtékével kell enni kenyerünket; és az emberek ezen kereskedésbe való nyomulásának köszönjük nem csak a földmivelés elhanyagolását, hanem a mi sokkal rosszabb, a társadalom erkölcsi megromlását is. Az tulságos versenyzést okoz, a mi szükségképpen csalást szül. A kereskedés szerencsejátékká változik, és az esztelen nyerészkedés szelleme a nyilvános és magán érdekeket veszélyes bizonytalanságnak teszi ki. Az nem lehet tehát a philanthropia feladata, hogy úgy emelje a munkás osztályt, hogy a kézi munka alól felszabadítsa. Igazságot szólva, egy bölcs philanthropia, ha lehetséges volna, arra unszolna minden állásu embereket, hogy egyéb foglalkozással ily nemü munkát is vegyítsenek. A testnek úgy, mint a léleknek, erőteljes gyakorlásra van szüksége, és a tudósok is boldogabbak lennének, ha úgy nevelnék a munkára mint a gondolkodásra. Tanuljuk meg úgy tekinteni a kézi munkát, mint az embernek igazi iskoláját. A legbölcsebb és legnagyobb szellemek közül nem egy dolgozott a munkás asztalnál és az ekén.

Mondottam, hogy a munkás osztály emelése alatt nem azt értem, hogy a munkától fel kell menteni. Még hozzá teszem, hogy ezen emelés azon törekvés által sem érhető el, hogy őket bévezesük a társadalom nygynevezett fensőbb osztályába.

Akarom hogy emelkedjenek, de nem óhajtom hogy urakká és urnőkké váljanak, e szavak közönséges értelmezése szerént. Én nem külső vagy látszólagos, hanem belső és valódi változást kívánok az ő számukra; nem akarok új czimeket és egy mesterséges rangot adni, hanem lényeges javulásokat és valódi igényeket a tiszteletre. Nem kívánom egy párizsi szabó boltjából öltöztetni őket, vagy egy tánciskolából tanítani nekik illemes magaviseletet. Nem kívánom látni, hogy a nappal végével dolgozó ruhájokat levessék, hogy

silányítja az őszt, nagy módosulást kell szenvednie. Mindenesetre, a munka illő arányban, egy fontos része jelen életsorsunknak. Ez feltétele minden külső kényelmeknek és jólétünknek, míg másfelől magasabb eszközökkel és befolyásokkal szolgál szellemünk erejének és előhaladásának nevelésére. Szükségünk van ezen intésre, mert a jelen perczen általános hajlam mutatkozik a munkától való irtózásra, és ez korunk rossz jelének tekinthető. A város zsúfolva van vidéki kalandorokkal; a szabadabb életmódok túlkeresettek azon reményben, hogy kikerüljék amaz ősrégi ítéletet, mely szerint homlokunk verejtékével kell enni kenyerünket; és az emberek ezen kereskedésbe való nyomulásának köszönjük nem csak a földmivelés elhanyagolását, hanem a mi sokkal rosszabb, a társadalom erkölcsi megromlását is. Az tulságos versenyzést okoz, a mi szükségképpen csalást szül. A kereskedés szerencsejátékká változik, és az esztelen nyerészkedés szelleme a nyilvános és magán érdekeket veszélyes bizonytalanságnak teszi ki. Az nem lehet tehát a philanthropia feladata, hogy úgy emelje a munkás osztályt, hogy a kézi munka alól felszabadítsa. Igazságot szólva, egy bölcös philanthropia, ha lehetséges volna, arra unszolna minden állásu embereket, hogy egyéb foglalkozással ily nemű munkát is vegyítsenek. A testnek úgy, mint a léleknek, erőteljes gyakorlásra van szüksége, és a tudósok is boldogabbak lennének, ha úgy nevelnék a munkára mint a gondolkodásra. Tanuljuk meg úgy tekinteni a kézi munkát, mint az embernek igazi iskoláját. A legbölcsebb és legnagyobb szellemek közül nem egy dolgozott a munkás asztalnál és az ekén.

Mondottam, hogy a munkás osztály emelése alatt nem azt értem, hogy a munkától fel kell menteni. Még hozzá teszem, hogy ezen emelés azon törekvés által sem érhető el, hogy őket bévezesük a társadalom nygynevezett fensőbb osztályába.

Akarom hogy emelkedjenek, de nem óhajtom hogy urakká és urnőkké váljanak, e szavak közönséges értelmezése szerént. Én nem külső vagy látszólagos, hanem belső és valódi változást kívánok az ő számukra; nem akarok új czimeket és egy mesterséges rangot adni, hanem lényeges javulásokat és valódi igényeket a tiszteletre. Nem kívánom egy párizsi szabó boltjából öltöztetni őket, vagy egy tánciskolából tanítani nekik illemes magaviseletet. Nem kívánom látni, hogy a nappal végével dolgozó ruhájokat levessék, hogy

gazdagon öltözött körökben szerepet játszszanak. Nem kívánom hogy ünnepélyes vendégségekben részt vegyenek, vagy izlést kapjanak lakházaik pompás bérendezéséhez. Semmi kegyetlenség sincs ama szükségességben, mely arra itéli az emberek sokaságát, hogy egyék, öltözzék és lakják tisztán és egyszerűen, különösen a hol az ítélet oly szeliden hajtatik végre mint ez országban. Ez országban, a hol a munkaszükség ritkán szakittatik félbe és a vállalkozás csatornái szerfelett számosak, a munkás osztály, csekély kivétellel, meg lehet helyzetével elégedve. Soknak közülök nincs egyébre szükségök, csak a szép iránti magasabb izlésre, rendre és csinosságra, hogy lakásaiknak, lehető kényelem mellett, a finomság és kellem kinézését kölcsönözzék.

Ez országban a munkások tömegének megvan a külső javakban osztaléka. Eledelök, mely bő és egészséges, fűszerezve az étvágygyal, melyet a munka ad, egészben véve édesebb és egészségesebb mint a gazdagok mesterkéltné fényüzése; álmuk csendesebb és üdítőbb mint milyen a kevésbé elfoglaltak osztályrészeül jut. Még ha lehetséges volna is őket divatos férfiakká s delnökké változtatni, én ezt fájdalommal nézném. A divat nyomorult dolog; hitvallása, hogy a semmit sem tevés kiváltság és a munka lealacsonyítás, legveszélyesebb tévelyek közé tartozik. Nélkülözve a gondolkozás mélységét, az érzés komolyságát s az akarat szilárdságát, valótlán életet élve, lényeket a látszatnak feláldozva, természetest a csinálttal helyettesítve, egy csoportot társaságnak véelve, főgyönyörét a nevetésben találva, s minden elmésségét az időölés eszközeinek kigondolására fordítva, a divat legutolsó azon befolyások közt, melyek alá adhatja magát emberi lény, a ki csak becsüli magát, vagy a ki felfogja az élet nagy célját. Erős nyelvet használlok, mert szeretném legyőzni a munkás osztály közt nagyon közönséges hangulatot, mely az ugynevezett felsőbb osztályt irigyléssel és bámulással szemléli. Ez a hangulat különböző alakokban nyilatkozik közöttük. Így, midőn egynémelyikök szerencsét tesz, hajlandó elfeledni régi ismeretségét, és ha lehetséges, divatosabb körbe csinálni magának utat. Valóban, a menyinyiben az értelmes, művelt, nemes-szívü és igazán tiszteletre méltó emberek közé terjeszti ki ismeretségét, anynyiban lényeges javitást tesz helyzetén; de ha, a mi igen gyakori eset, csak kedvezésből bocsátják bé valamely körbe,

melynek kevés igényei vannak a nagyobb fényüzésen és látszaton kívül, és a mely pártfogoló és leereszkedő jelt ruház reá, cserében az ő eredeti társai között élvezett régi és tisztos befolyásért: akkor mindent nyerhet, de nem emelkedik. Ez nem az az emelkedés, melyet én a munkás számára óhajtok. Én nem kívánom, hogy egy más osztályba küzdje fel magát. Ne legyen ő más osztályok szolgálékü majmolója, de igyekezzék valami magasabbra, mint a mi eddig az emberek bármely testületében valósult. Ne társítsa a méltóság vagy tisztelet eszméjét bizonyos életmódokkal vagy bizonyos külső viszonyokkal. Én azt akarnám, hogy minden ember saját alapján álljon és foglalja el helyét az emberek között személyes tulajdonok s érdemek és nem külső sallangok szerint; és én a társadalom minden tagját az emelkedés oly eszközeivel szeretném felszerelni, hogy ha hű marad önmagához, ne legyen szüksége külső függelékre a körülte levők becsülésének megnyerhetése végett.

Mondottam, hogy a népet nem a munkától való felszabadítás vagy egy más rangba erőszakolás által kell felemelni. Továbbá, hogy a nép emelése alatt azt sem értem, hogy önhitt politikusok legyenek; hogy mint egyének vagy mint osztály, politikai hatalomra jussanak; hogy szavazatjaik egyesítése által a jobb módúak felett diadalmaskodjanak; vagy hogy sikerüljön nekik a kormány intézkedését saját különös érdekeikhez kötni. Egy embert sem emel fel a közügyekben való szereplés vagy éppen hivatal-nyerés. Előbb önmagában kell magosan állnia, ha a nyilvános életben nem akar szégyent vallani. Önmagát és nem másokat kormányozni: az igazi dicsőség. Szeretet által szolgálni, nem uralkodni: a keresztényi nagyság. A hivatal nem méltóság. A legselejtesebb emberek, mivel nincs benne semmi elvhőség, de nagy mérvben megvan a változó vélemények iránti szolgáléküség, hivatalban találhatók. Sajnálom, hogy azt kell mondanom, de az igazságot ki kell mondani, hogy a jelen perczen a politikai élet ezen államban keveset tesz a benne érdekeltek emelésére. Ellentétben áll az a valódi erkölcsiséggel. A politika ugyan, úgy tekintve, mint a nép igaz és tartós javának tanulmányozása és kezelése, mint nagy és változhatatlan elvek alkalmazása, magasztos köre a gondolkozásnak és cselekvésnek; de a politika a maga közönséges értelmében, vagy úgy tekintve, mint ideiglenes szükség találmánya, mint finom és ravasz játék,

mint párt-taktika a hatalom és hivatalok kizsákmányolására és hogy az emberek egy részét a másik fölé emelje: ez sajnálatra méltó és lealacsonyító dolog. A munkás osztály ösztönt érez magában néha, mint osztály, hatalmat keresni; azt gondolják, hogy ez emelni fogja őket. De egy osztálynak sem kellene, mint olyannak, uralkodni közöttünk. A társadalom minden rendének képviselve kellene lenni a kormányban, és egyenlőleg védeni általa; nem is lehet egyebet várni, csak rosszat az egyénre és az országra abból, ha akármelyik osztálynak sikerül a politikai hatalmat magához ragadni. Én semmiképpen sem akarnám a népnek a politika iránti figyelmét lehangolni. Nekik komolyan kell tanulmányozniok a haza, érdekeit, intézményeink elveit, a kormány rendszabályainak irányait. De az a szerencsétlenség, hogy teljességgel nem tanulmányozzák, és míg ezt nem teszik, politikai cselekvés által nem emelkedhetnek. Egy nagy részét az időnek, a mely jól felhasználva egy felvilágosodott népet teremtene, hirlapokkal és vitázgatásokkal fecsérlik el, melyek feltüzelik a szenvedélyeket, lelkiismeretlenül elcsavarják az igazságot; melyek az erkölcsi függetlenséget a párt-hűség megszegésének bélyegzik; az országot nem valami magasabb célból, csupán az ellenpárt feletti diadalért izgatják; és így a sokaságot ember-imádóvá vagy ember-gyűlölővé, a nagyravágyók boldkjává vagy egy párt rabszolgájává aljasítják le. Az emelkedésre szükséges, hogy a nép a szenvedélyt meggondolással helyettesitse; nincs más út. Ezen megjegyzésekkel nem akarom az országot átható szenvedélyes izgatottságért csupán a munkás osztályt vádolni. Minden osztály részt vesz az eszelősségben és mindenik le van az által aljasítva. A heveskedés a közönségnek nemcsak egy részére szorítkozik. Azon emberek, a kiknek dühöngései a congressus termében viszhangzanak és aztán ékes-szólás gyanánt bejárják az országot, nem a dolgozó osztály sorából kerültek ki. A párt-előítéletek éppen oly hevesen kitörnek a börzén, sőt a teremben is mint a műhelyben. A ragály mindenüvé elterjedt. Mindazonáltal ez nem hangol le engemet, mert látom, hogy lehet szelidíteni, ha nem orvosolni. Én bizom, hogy ezen előadások és a közönség előtt most megnyílt szellemi élvezet más forrásai a léleknek jobb elfoglaltatást adva, meg fogják semmisíteni a politikai izgatottság lázát. Sokat lehet remélni a nép növekedő önbecsülésétől is, a mely egész

boszankodással visszariasztja őket azon szégyentől, hogy mint vak pártosokat és nem gondolkozó szerszámokat husználják. Sokat lehet remélni ama földedezéstől is, a minnek előbb vagy később be kell következni, hogy a kormány fontosságát erősen tulbecsülik, hogy az nem érdemli meg mindezen zajt, hogy az emberi boldogságnak sokkal hathatósabb eszközei vannak. A politikai intézményeket mind kevésbbé kell isteníteni és szűkebb térre szorítani: s a mely arányban a kormány értékéről bölcsebb felfogás válik uralkodóvá, azon arányban fog a politikai izgalom jelenlegi esztelen volta is világosságra jöni és megszégyenülni.

Elmondottam, hogy mit nem értek a munkás osztályok emelésén. Az nem a helyzet külső megváltozása. Nem a munkától való feloldozás. Nem más állásért való küzdés. Nem politikai hatalom. Én valami mélyebbet értek alatta. Én az emberi lénynek csak egy emelését ismerem, és az: a lélek emelése. E nélkül semmit sem határoz, hogy az ember hol áll vagy mennyi birtoka van; ezzel pedig magasra száll, egyike az Isten nemeseinek, akármily helyet foglaljon is el a társadalmi fokozaton. Csak egy emelkedés van a munkásra és minden más emberre nézve. A méltóságnak nincsenek különböző nemei az emberek különböző osztályai számára, hanem csak egy és ugyanaz mindenkire nézve. Az emberi lény egyetlen emelése: a lélek magasabb elvei- és tehetségeinek gyakorlásában, nevelésében és erőhatályában áll. Egy madár idegen erővel is lökethetik az ég felé; de a szó igaz értelmében csak akkor emelkedik, mikor szárnyait kiterjeszti és saját élő erejével repül. Így egy ember is feltolathatik valamely kitünő helyre külső történet által, de csak anynyiban emelkedik, a mennyiben törekszik, kifejti legjobb tehetségeit s szabad igyekezet által a gondolkozás és cselekvés dicsőbb magaslatára száll fel. Ilyen az emelkedés, melyet én a munkás számára óhajtok, és nem más. Igaz, hogy ez emelkedést segíteni kell külső helyzetének javítása által, és viszont ez nagyban javítja külső sorsát; és így összekötve, a külső jó valódi és nagy; de feltéve, hogy az a belső növekedéstől és élettől elválasztva létezik, semmit sem érne, és én egy ujjamat sem emelném fel annak előmozdítására.

Tudom, azt fogják mondani, hogy oly emelkedés, a milyenről beszéltem, a munkás sokaság által el nem érhető s következőleg

nem kellene őket ily magas célhoz jutás álmaival kinozni. Azt fogják mondani, hogy az emberek nagyobb része egyenesen arra van rendeltetve, hogy anyagon dolgozzék, anyagi és testi jók megszerzése végett, és hogy az ilyenekben a szellem szükségképpen sokkal inkább az anyaghoz van tapadva, hogysesem azon feljül emelkedhessék. Ez ellenvetést megvizsgáljuk lassanként, most futólag csak annyit jegyzek meg, hogy az ellenvetőnek igen gondatlanul kellett az anyagi világot tanulmányoznia, ha felteszi, hogy annak rendeltetése, sirjává lenni az azon lakók lelkének. Az anyag a szellemért, a test a lélekért teremtett. A lélek, a szellem, ennek a húsból és csontból, idegekből és izmokból álló élő szervezetnek célja; s ennek a tengerből és szárazból, levegőből és égből álló nagy rendszernek célja. Ily a napból és holdból és csillagokból, felhőkből és évszakokból álló határtalan teremtés nem csupán a test táplálására és ruházására rendeltetett, hanem főképpen és mindenekelőtt a végre, hogy fölébreszse, táplálja és fölemelje a lelket, hogy legyen az értelem iskolája, a gondolkozás és képzelődés dajkája, a cselekvő erők mezeje, a teremtő kijelentése és a társadalmi egyesülés kapcsa. Mi nem azért helyeztettünk az anyagi világba, hogy annak rabszolgái legyünk, hanem hogy hatalmunkba kerítsük s legfelsőbb tehetségeink szolgájává tegyük. Érdekes szemlélni, hogy az anyagi világ mennyit tesz a lélekért. A legtöbb tudomány, mesterség, hivatás, és életfoglalatosságok az anyaggal való összeköttetéseinkből nőnek ki. A természetbuvár, az orvos, a törvénytudó, a művész és törvényhozó, vizsgálódásaik tárgyait vagy alkalmait az anyagban találják. A költő az anyagtól kölcsönzi szép képeit. A szobrász és festő az anyagban fejezik ki nemes eszméiket. Az anyagi szükségek tevékenységre sarkalják a világot. Az érzékek anyagi szervei, főképpen a szem, a lélekben végetlen gondolatokat költenek fel. Azt állítani tehát, hogy az emberek tömege szükségképp el van merülve az anyagban anynyira, hogy lelkek nem emelkedhetik, anynyi, mint ellentmondani az anyaggal való összeköttetésök nagy céljának. Én azt állítom, hogy az a bölcsészet, mely a külső természet törvényeiben és jelenségeiben nem látja az ébredő szellem eszközeit, sajnálatra méltólag rövidlátó; és hogy a társadalom oly állapota, mely megengedi, hogy az emberek tömege az anyagon való túlságos munka miatt eltörödjék s elsor-

vadjon lélekben, harczban áll az Isten céljaival és szolgaság eszközévé változtatja azt, a mi a szellem szabaddá tételére és kifejtésére volt rendelve.

A lélek emelése kívánatos a munkás, mint minden emberi lény számára; de mit értünk alatta? Jól tudom, hogy ez a kifejezés határozatlan és gyakran csupa lármául szolgál. Engedjék megkísértenem, némi határozott fogalmat adni róla; de midőn ezt teszem, nem használhatok oly nyelvet, mely a hallgatót a gondolkozás szüksége alól felmentse. A tárgy szellemi, saját természetünk mélységébe vezet, és én semmi figyelemre méltót nem tudok róla mondani a nélkül, hogy figyelmök erejét igénybe ne vegyem, hogy önöktől némi szellemi erőfeszítést ne kívánjak. Tudom, hogy ezen előadások inkább mulattatásra, mint szellemi munkára szánvák: de a mint mondám, én felette sokat tartok a munkáról, és érzem, hogy nem tehetek valami hasznosabbat, mintha a hallgatót erőteljes lelki tevékenységre ébresztem.

A lélek emelése — miben áll ez? A nélkül, hogy bölcsészeti szabatosságra törekedném, eléggé tiszta fogalmat adok róla, ha azt mondom, hogy ez áll először: az igazság felfogásában gyakorlott gondolkozási erőben; másodsor: a tiszta és nemes érzés erejében; harmadsor: az erkölcsös elhatározás erejében. E három pont mindenikének kifejtése, külön felolvasást kívánna. Nekem az elsőre kell szorítkoznom, a melyből azonban önök megismerhetik egy bizonyos fokig a más kettőről való nézeteimet.

Mielőtt tárgyamra térnék, engedjék meg, hogy egy előleges észrevételt tegyek. Minden emberre nézve, a ki egy ember méltóságára akar fölemelkedni, legyen gazdag vagy szegény, tudatlan vagy művelt, van egy lényeges feltétel, egy törekvés, egy elhatározás, mely nélkül egy lépést sem tehetni: egész elszántsággal oda kell törekednie, hogy szabaddá tegye magát mindentől, a mit indokaiban és életében rosznak ismer. A ki szokásilag elnéző maga iránt, valamely általa elismert hibás vagy rosz cselekedetet illetőleg, az valójában elzárja maga előtt az utat egy magasb szellemi és erkölcsi élethez. E pontra nézve minden embernek őszintének kellene maga iránt lenni. Ha nem akar lelkiismeretére hallgatni, midőn ez a világos kötelességek megsértéseért vádolja, ne álmodjék

maga emeléséről. Az alap hiányzik; ha általában épít is, csak fővényre épít.

Most már sajátképpen tárgyamra térek. Mondám, hogy az ember emelése áll mindenekelőtt az igazság felfogásában gyakorlott gondolkozási erőben: erre nézve komoly figyeimöket kérem. Gondolkozás, a lélek legfőbb jellemző vonása, és az élet nagy feladata. Mindaz, a mit az ember külsőleg tesz, csak belső gondolkozásának kifejezése és valósitása. Hogy hatályosan tegyen, tisztán kell gondolkoznia; hogy nemesen cselekedjék, nemesen kell gondolkoznia. A gondolkozó erő egy fő alkatrésze a lélek életének, és minden embernek, léte főczéljául kellene tekintenie. Rendesen különbséget tesznek az értelem és lelkiismeret, a gondolat és erény ereje közt, és azt mondják, hogy az erényes cselekvés többet ér mint az erős gondolkozás. De megcsontjuk természetünket, ha a lélek működései és erői között, a melyek belsőleg és feloldhatlanul összekötvék, ily választó vonalat húzunk. Fő és sziv nincsenek életerősebben összekötve, mint gondolat és erény. Nem zárja-e a lelkiismeret, mint saját maga részét, magában a gondolkozás vagy az ész legnemesebb működését? Nem alázzuk-e le, ha csupa érzéssé teszszük? Vajjon nem több-e? Nem az igaznak, a szentnek, a jónak okos megkülönböztetése-e? Vedd el az erénytől a gondolatot, és mi marad fenn emberhez méltó? Nem több-e a magas erény mint a vak ösztön? Nem bírja-e alapjául s nem zárja-e magában az, tiszta, világos képzetek annak, a mi szeretetre méltó és magasztos, jellemben és cselekedetben? Gondolkozás ereje nélkül, az, a mit mi lelkiismeretességnek, vagy igaz tevés vágyának nevezünk, csalódásba, túlhajtásba, veszélyes kicsapongásba megy át. A földön a legkegyetlenebb tettek a lelkiismeret nevében hajtattak végre. Az emberek gyűlölték és legyilkolták egymást kötelesség-érzetből. A leggazabb család a kegyes nevét vette fel. Gondolkozás, belátás az ember méltósága, és senki sem emelkedik, csak is azon mértékben, a mint világosan és erőteljesen gondolkozni tanul, vagy lelki erejét az igazság megértésére irányozza. Minden embernek, legyen bármily állásban, tanulónak kell lennie. Legyen bármilyen más hivatása, fő hivatása az, hogy gondolkozzék.

Azt mondom, hogy minden embernek tanulónak, gondolkozónak kell lenni. Ez nem azt teszi, hogy négy fal közé zárja magát

maga emeléséről. Az alap hiányzik; ha általában épít is, csak fővényre épít.

Most már sajátképpen tárgyamra térek. Mondám, hogy az ember emelése áll mindenekelőtt az igazság felfogásában gyakorlott gondolkozási erőben: erre nézve komoly figyelemeket kérem. Gondolkozás, a lélek legfőbb jellemző vonása, és az élet nagy feladata. Mindaz, a mit az ember külsőleg tesz, csak belső gondolkozásának kifejezése és valósitása. Hogy hatályosan tegyen, tisztán kell gondolkoznia: hogy nemesen cselekedjék, nemesen kell gondolkoznia. A gondolkozó erő egy fő alkatrésze a lélek életének, és minden embernek, léte főczéljául kellene tekintenie. Rendesen különbséget tesznek az értelem és lelkiismeret, a gondolat és erény ereje közt, és azt mondják, hogy az erényes cselekvés többet ér mint az erős gondolkozás. De megcsonkítjuk természetünket, ha a lélek működései és erői között, a melyek belsőleg és feloldhatlanul összekötvék, ily választó vonalat húzunk. Fő és szív nincsenek életerősebben összekötve, mint gondolat és erény. Nem zárja-e a lelkiismeret, mint saját maga részét, magában a gondolkozás vagy az ész legnemesebb működését? Nem alázzuk-e le, ha csupa érzéssé teszszük? Vajjon nem több-e? Nem az igaznak, a szentnek, a jónak okos megkülönböztetése-e? Vedd el az erénytől a gondolatot, és mi marad fenn emberhez méltó? Nem több-e a magas erény mint a vak ösztön? Nem bírja-e alapjául s nem zárja-e magában az, tiszta, világos képzetek annak, a mi szeretetre méltó és magasztos, jellemben és cselekedetben? Gondolkozás ereje nélkül, az, a mit mi lelkiismeretességnek, vagy igaz tevés vágyának nevezünk, csalódásba, túlhajtásba, veszélyes kicsapongásba megy át. A földön a legkegyetlenebb tettek a lelkiismeret nevében hajtattak végre. Az emberek gyűlölték és legyilkolták egymást kötelesség-érzetből. A leggazabb család a kegyes nevét vette fel. Gondolkozás, belátás az ember méltósága, és senki sem emelkedik, csak is azon mértékben, a mint világosan és erőteljesen gondolkozni tanul, vagy lelki erejét az igazság megértésére irányozza. Minden embernek, legyen bármily állásban, tanulónak kell lennie. Legyen bármilyen más hivatása, fő hivatása az, hogy gondolkozzék.

Azt mondom, hogy minden embernek tanulónak, gondolkozónak kell lenni. Ez nem azt teszi, hogy négy fal közé zárja magát

s testtel és lélekkel a könyveknek feküdjék. Az emberek gondolkoztak, mielőtt könyvek lettek volna, és némelyek a legnagyobb gondolkozók közül soha sem foglalkoztak azzal, a mit mi tanulmányozásnak nevezünk. A természet, a szentírás, a társadalom és élet állandó tárgyakat nyujtanak a gondolkozásra; és az ember, a mennyiben tehetségeit e tárgyak valamelyikére irányozza, gyűjt, összpontosít, azon czéllal hogy az igazságot megtalálja, anynyiban tanuló, gondolkozó, bölcsész, s felemelkedik egy ember méltóságára. Ideje hogy megszünjünk a gondolkozó és bölcsész neveket csak a szaktudósokra ruházni. Akárki keresi az igazságot komoly lélekkel, bárhol és bármiként, az értelmes emberek iskolájához tartozik.

A szó tágasabb értelmében, minden emberről azt lehet mondani, hogy gondolkodik, azaz reggeltől estig egy sora a fogalmaknak és képzeleteknek megyen át lelkén; de a mennyiben ez a sorozat csak szenvedőleges és iránytalan, vagy csak esetleges és külső benyomások által kormányoztatik, kevésbbé van több joga a méltóságra mint az állat tapasztalásának, a mely hasonló szenvedőlegességgel fogad ébren léte alatt külső benyomásokat. Az oly gondolkozás, ha általában annak nevezhető, melynek nincs célja, oly hasztalan, mint azon szem látása, a mely semmi tárgyon sem csügg, a mely pihenés nélkül repül égen és földön végig s következőleg semmi határozott képet sem vesz bé. A gondolkozás, igazi értelemben, az ész erélye. A gondolkozásban a lélek nemcsak benyomásokat vagy nézleteket vesz kívülről vagy belőlről, hanem benső viszonyhatást is gyakorol azokra; összszeszedi figyelmét, s erejét azokon összpontosítja; elválasztja és szétbontja azokat mint egy élő vegyműhely, és aztán újból össszeköti, belső össszefüggéseiket nyomozza és így adja magának mindazon tárgyakra nézve, melyekkel érintkezik, a határozott fogalmat.

A világegyetem, a melyben élünk, nyilván arra volt irányozva Istentől, hogy oly gondolkozást ébreszsen, a melyet leirtam. Tele van nehézséggel és titokkal, és csak az értelem minden erejének össszszeszedésével áthatható és megfejthető. A természetben és társadalomban minden tárgy, még a legegyszerűbb is, az élet minden eseménye, különféle finomul össszekötött egyes elemekből áll, úgy, hogy valamely dolog megérthetése végett, kénytelenek vagyunk azt egészletéből részeire és elveire visszavinni és

s testtel és lélekkel a könyveknek feküdjék. Az emberek gondolkoztak, mielőtt könyvek lettek volna, és némelyek a legnagyobb gondolkozók közül soha sem foglalkoztak azzal, a mit mi tanulmányozásnak nevezünk. A természet, a szentírás, a társadalom és élet állandó tárgyakat nyujtanak a gondolkozásra; és az ember, a mennyiben tehetségeit e tárgyak valamelyikére irányozza, gyűjt, összpontosít, azon czéllal hogy az igazságot megtalálja, anynyiban tanuló, gondolkozó, bölcsész, s felemelkedik egy ember méltóságára. Ideje hogy megszünjünk a gondolkozó és bölcsész neveket csak a szaktudósokra ruházni. Akárki keresi az igazságot komoly lélekkel, bárhol és bármiként, az értelmes emberek iskolájához tartozik.

A szó tágasabb értelmében, minden emberről azt lehet mondani, hogy gondolkozik, azaz reggeltől estig egy sora a fogalmaknak és képzeleteknek megyen át lelkén; de a mennyiben ez a sorozat csak szenvedőleges és iránytalan, vagy csak esetleges és külső benyomások által kormányoztatik, kevésbbé van több joga a méltóságra mint az állat tapasztalásának, a mely hasonló szenvedőlegességgel fogad ébren léte alatt külső benyomásokat. Az oly gondolkozás, ha általában annak nevezhető, melynek nincs célja, oly hasztalan, mint azon szem látása, a mely semmi tárgyon sem csügg, a mely pihenés nélkül repül égen és földön végig s következőleg semmi határozott képet sem vesz bé. A gondolkozás, igazi értelemben, az ész erélye. A gondolkozásban a lélek nemcsak benyomásokat vagy nézleteket vesz kívülről vagy belőlről, hanem benső viszonyhatást is gyakorol azokra; összszeszedi figyelmét, s erejét azokon összpontosítja; elválasztja és szétbontja azokat mint egy élő vegyműhely, és aztán újból össszeköti, belső össszefüggéseiket nyomozza és így adja magának mindazon tárgyakra nézve, melyekkel érintkezik, a határozott fogalmat.

A világegyetem, a melyben élünk, nyilván arra volt irányozva Istentől, hogy oly gondolkozást ébreszsen, a melyet leirtam. Tele van nehézséggel és titokkal, és csak az értelem minden erejének össszszeszedésével áthatható és megfejthető. A természetben és társadalomban minden tárgy, még a legegyszerűbb is, az élet minden eseménye, különféle finomul össszekötött egyes elemekből áll, úgy, hogy valamely dolog megérthetése végett, kénytelenek vagyunk azt egészletéből részeire és elveire visszavinni és

egymáshoz való viszonyaikat megvizsgálni. És ez még nem minden. Minden dolog, mely a lélekbe megy, nemcsak a titok mélységét foglalja magában, hanem ezer kötelék által van más dolgokkal egybefűzve. A világegyetem nem egy rendetlen, össze nem függő halmoz, hanem egy szép egész, mindenütt az egység jellegét mutatva, úgy, hogy az egyetlen végnélküli szellem képe legyen. Semmi sem áll egyedül. Minden dolgok összefüggenek egymással, állván mindenik az egészért, s az egész az egyesért. A legcsekélyebb tárgynak végetlen összeköttetései vannak. A zöldség, melyet ma asztalodon láttál, az első növényből jött, melyet Isten a földön termesztett s hat ezer év napfényének és esejének készítménye. Egy ily világegyetem gondolkozást kíván, hogy megérthessük, és mi azért helyezettünk belé, hogy gondolkozzunk, a belső erőt kifejtsük, a dolgok felszine alá hatoljunk, az egyes tényeken és eseményeken túl, lássuk azoknak okait és következéseit, alapjait és céljait, kölcsönhatásait, különbségeit és hasonlatait, viszonyait és öszhangzatait és az általános törvényeket, melyek azokat öszszetartják. Ez az, mit én a gondolkozás alatt értek; és az ily gondolkozás által emelkedik a lélek oly méltóságra, mely az isteni ész nagyságát szerényen ábrázolja, azaz, mind inkább-inkább emelkedik az ismeretek összefüggésére, széles, általános elvekre, egyetemes igazságokra, az isteni rendszer végtelenségének, öszhangzásának és rendjének átpillantására és így a végetlen atya mély és felvilágosodott tiszteletére. Ne rettenjenek meg, mintha a léleknek oly emelkedést tűznék ki, a melynek elérése teljességgel kétséges volna; mert minden gondolkozás, a mely komolyan és őszintén törekszik a dolgokat úgy nézni a mint vannak, azokat öszszefüggésökben felfogni, és a lélek laza, öszszetilált eszméit következetességbe és öszhangba hozni, minden ily gondolkozás, s akármily téren, közeledés azon méltósághoz, a melyről beszélek. Önök mindnyájan képesek a gondolkozásra, a melyet ajánlok. Egy bizonyos fokig mindnyájan gyakorolták. A gyermek, a ki vizsgáló szemmel nézi új játékszerét, és darabokra töri, hogy mozgásának titkos okát fölfedezze, már elkezdte a munkát, a melyről beszélek; elkezdett bölcselkedni, elkezdett behatni az ismeretlenbe, következetességet és öszhangot keresni a gondolatban; és engedjétek haladni, a mint megkezdette és tegyétek az élet egyik fő feladatává, mindenből, a mit saját

keblében, az emberi társadalomban vagy a külső természetben észrevesz, az egyes alkotó részeket, kapcsolatokat és okokat fölkeresni, és így lassanként, bármily állást foglaljon el az életben, fel fog emelkedni a gondolkozás oly szabadságára és erejére, a nézletek oly szélességére, a melyek néki belső kijelentésül és ígéretül szolgálnak azon szellemi nagyságnak, a melyért teremtetett.

Önök észrevehették, hogy a midőn a gondolkozás erejéről úgy szóltam, mint a munkás és minden emberi lény emeléséről, mindig feltettem, hogy ezt az erőt az igazság kikutatására kell fordítani. Kérem önöket, ezen indító okot soha se téveszszék szem elől, mert ez lényeges a szellemi méltóságra. Más célokért is kifejthetni a gondolkozás erejét: gazdagságot gyűjteni érzéki élvezetekért, hatalmat adni az egyesnek a többiek felett, másokat elvakítani, álbölcsesség hálóját szőni, a vétket csalfa fénynyel behinteni, a rossz ügyet a jó színében mutatni. De az így használt gondolkozó erő önmagát gyilkolja meg; az okosság, ha a vétek kerítőjévé, a szenvedélyek szolgájává, a hazugság védőjévé válik, nem csak lealjasul, hanem beteg lesz. Elveszti azt a képességet, hogy megkülönböztesse az igazságot a csalfaságtól, a jót a rosztól, az igazat a hamistól; értéktelenné lesz mint a szem, mely nem tud különbséget tenni a színek vagy alakok között. Jaj annak a léleknek, melynél hiányzik az igazság szeretete! Ennek hiánya miatt lett nem egy lángész a világ ostorává, lehellelte mérges kigőzölgéssé, csillogása vezetővé a romlás és halál ösvényeire. Az igazság a végetlen lélek világossága és Isten képe az ő teremtményeiben. Semmi sem állandó, csak az igazság. Az álmok, képzelmekek és elméletek, mikkel az emberek az igazságot helyettesíteni akarják, nem sokára elhalnak. Ennek vezérlete nélkül, minden fáradság hiábavaló, minden remény alaptalan.

E szerint, az igazság szeretete, az ez utáni forró vágy, ennek keresése és szilárd megtartása iránti határozott szándék, úgy tekinthető, mint az emberi műveltség és méltóság sajátlagos alapja. Bármily becses is a gondolkozás, az igazság szeretete mégis becsesebb; mert e nélkül rajong és felemészti magát a gondolkozás s vétekbe és nyomorba dönti az embereket. Nincs nagyobb hiány a nevelésben és szószékben, mint az, hogy oly kevéssé teszik kötelességgé az igazság részrehajlatlan, komoly, tiszteletteljes szeretetét, a

készséget azért dolgozni, élni és meghalni. Legyen a munkás ember csak egy bizonyos fokig áthatva ezen szellemtől, tanulja meg úgy tekinteni magát, mint a gondolkozás hatalmával a végre felruházottat, hogy az igazságot keresse; tanulja meg az igazságot becsesebbnek tekinteni, mint mindennapi kenyerét; s az igazi és állandó emelkedés rugója meg van benne érintve; elkezdett ember lenni, s egyike lesz neme választottjainak. És én nem is kételkedem a munkás ilyszerű emelkedésén. Fájdalom, nagyon kevés, szinte semmi sem történt még eddig a végre, hogy akár a gazdagokat, akár a szegényeket ihlessék az igazság szeretetével, önmagáért, vagy az életért, az ihletésért és méltóságért, melyeket az a léleknek kölcsönöz. A gazdagok épp oly keveset bírnak ezen erőből, mint a munkás osztály. Sőt én azt hiszem, hogy a fényűző, divatos világ szelleme még idegenebb ettől, mint a szegénység sanyaru élete. Bölcs ápolás alatt, ezen erő minden osztályban felébreszthető volna, és a hol egyszer felébredt, képezni fog bölcseket, sikerdúsan működő nemes gondolkozókat. Ez észrevételek igen fontosaknak tetszenek nekem, mivel mutatják, hogy mily tartós kapcsolat létezik az erkölcsi és szellemi természet között, s mennyire szükséges, hogy kezdettől együtt munkáljanak. Minden emberies műveltség erkölcsi alapon, részrehajlatlan, önérdek nélküli szellemen, és az igazságnak áldozatokat hozó készségen nyugszik. Ily erkölcsi erő nélkül, a csupa gondolkozó erő semmit sem használ a lélek emelésére.

Jól tudom, fogják mondani, hogy a gondolkozás munkája, a melyre czélozok, nehéz; hogy gondolatinkat az igazság körül egyesíteni és öszpontosítani nehezebb, mint kézzel dolgozni. Ám legyen. De elég gyengék vagyunk-e remélni, hogy fáradság nélkül emelkedhetünk? Várhatja-e valaki a munkás vagy nem munkás osztályban, hogy erős igyekezet nélkül testben vagy lélekben erősbüljön? Nem növekedik-e a gyermek és nem gyarapodik-e erőben az által, hogy játékaik közé is némi fáradságot, erőfeszítést és harcot elegyít? Nem lesz-e az élet nehézségek nélkül izetlen és örömtelen? Nem változtathatja-e az élénk érdeklődés magát a nehézséget is élvezetté? Ébresszük csak fel az igazság szeretetét, a melyről beszéltem, s az akadályok, a melyek útjában állanak, még ingerelni fogják a lelket s nem elcsüggeszteni, s azoknak legyőzésében új gyönyört-élvet szereznek.

Eddig általánosan szólottam a gondolkozás erejéről. Nézeteim teljesebben és világosabban kitűnnek, ha már most azon tárgyakat vesszük szemügyre, melyekre az erőt fordítani kell. Ezeket két osztályra sorozhatni: anyagra és szellemre: a természeti világra, mely szemeink alá esik, és a szellemi világra. A munkás ember fő hivatása az, hogy az anyagot tegye tanulmányozása tárgyául, mert az ő feladata azon dolgozni, és ő sikerdúsabban, kellemesebben és tisztességesebben dolgozik azon mértékben, a mint érti, hogy min dolgozik, a mint ismeri a törvényeket és erőket, a melyeket szolgálatába vesz, a mint tettének okát felfogja, és a szemei előtt feltűnő változásokat meg tudja magyarázni. A munka egészen új dolog lesz, ha gondolkozás csatlakozik hozzá, ha az ész egyenlő lépést tart a kézzel. Minden földmivesnek tanulni kellene vegytant, hogy ismerje azon elemeket és alkatrészeket, melyek a talajt, a növény-életet és trágyát alkotják, és a törvényeket, melyek szerint azok egymással egyesülnek és ismét elválnak. Éppen így a kézművesnek is ismernie kellene a géptani erőket, a mozgás törvényeit s a különféle anyagok történetét és öszszetételét, a melyekből dolgozik. Engedjék hozzá tennem, hogy a földmivesnek és kézművesnek művelni kellene a szép érzékét. Minő kellemet és új értéket kölcsönözhetne a földmives szántóföldjeinek és kunyhójának, ha izléssel bíró ember volna! A kézműves készítménye, legyen az nagy vagy kicsiny, egy ház vagy egy czipő, többet, néha sokkal többet ér, ha képes annak kellemes arányt adni. Franciaországban nem rendkívüli eset, hogy a kézműveseket rajzolni tanítják, hogy gyors szemet és biztos kezet nyerjenek s műveikkel a szépség vonzó erejét közöljék. Minden embernek törekednie kellene, hogy munkáival e tökélyt egyesítse. Mentől több lelket öntünk a munkába, annál jobb. A gondolkozás megszokása nélkül az ember inkább vadállathoz vagy géphez, mint emberhez hasonlólag dolgozik; míg azzal, lelke a foglalkozás alatt is él. Megtanulja vizsgáló szemet függeszteni üzlete folyamára, fogásokat les el, a melyek munkáját megrövidítik, fontos fölfedezésekre vezérfényt nyer és képes némelykor tökélyesíteni mesterségét. Még most is, a fölfedezések mindazon csodái után, a melyek korunk dicsőségére válnak, kevésbé gyanítjuk, hogy a gépészetben minő javítások létesíthetők az értelmességnek és természeti tudományoknak a munkás osztály közötti terjesztése által.

De itt nem állok meg. A természetnek nem csupán azon segélyért kell gondolkozó erőinket foglalkoztatnia, a mit annak ismerete a munkánál nyújt, hanem magasabb czélért. A természetet önmagáért kellene tanulmányozni, mert oly bámulatos munkája Istennek, kinyomata az ő tökélyeinek, mert szépséggel, nagyszerűséggel, bölcseséggel és jósággal sugárzik. A munkást, mint minden más embert, szabadelvűleg kell nevelni, azaz, nemcsak testi fenntartására, hanem szellemi életére, növelésére és fölemelésére szükséges ismereteket is nyernie kellene. Tán kérditek, vajjon azt várom-e, hogy a munkás a természeti tudományok egész körét felölelje? Bizonyynyal nem. Azt sem várom, hogy a kereskedő, a törvénytudó, vagy lelkész azt tegye. Egyáltalában nem is szükséges ez a lélek emelésére. A természettudomány igazságai, melyek a léleknek a legnagyobb méltóságot kölcsönzik, a teremtés azon általános törvényei, a melyeknek megértésére évszázadok kellettek, de a melyeket egy tevékeny lélek, önkifejtésének érdekében, annyira kikutathat és felfoghat, hogy képes lesz a természetnek körülünk szakadatlan folyamatban levő változásait megmagyarázni és a világegyetem minden erőiben egy végetlen erő munkáit, s minden intézkedéseiben egy végéremehetlen bölcsesség kijelentését szemlélni.

És ez a második nagy tárgyra vezet engemet, melyen a gondolkozás erejét gyakorolni kell, és ez a lélek, a szellem, mely szóba én Istent és minden okos teremtményeit befoglalom. Ez a tárgya az ugynevezett metaphysikai és erkölcsi tudományoknak. Itt van a gondolkozás számára a nagy mező, mert a külső anyagi világ csak a szellemnek árnyéka és ennek szolgálatára alkotva. Ez a tanulmány nagy kiterjedésű, magába foglalja a theológiát, metaphysikát, az erkölcsant, a politikai tudományt, történelmet és irodalmat. Ijesztő nagy száma a tudományoknak, mely az ismeretek oly nagy készletét látszik magában foglalni, hogy egy munkástól szükségképpen el nem érhető. De felbátorító az a gondolat, hogy ezen különféle tudományokhoz a kulcs minden emberi lénynek természetében adva van, úgy, hogy mindazokat okkal móddal megközelítheti. Miként nyerem hát képzeitemet Istenről, embertársaimról, a tényekről, szenvedésekről és indító okokról, melyek a világtörténelmet alakítják? Mindezeket annak tudatából fogom fel, a mi

saját lelkemben történik. A bennem levő szellem jelvénye és képviselője minden más szellemeknek, és ezért tudom mindeniket megérteni. Honnan származnak fogalmaim az Isten bölcseségéről, igazságáról, jóságáról és erejéről? Onnan, mert saját lelkem magában hordja mindezen tulajdonságok csiráit. A rólok való képzetek eredetileg saját természetemből származnak, és azért fogom fel más lényekben is. E szerint mindazon tudományok alapja, melyek a lélekkel foglalkoznak, minden ember keblébe le van téve. A jó ember a maga üzletében és családi életében tehetségeket és érzelmeket gyakorol, a melyek hasonlítanak az istenség tulajdonaihoz és azon erőkhez, melyek a legnagyobb embereket kitűnőkké tették, úgy, hogy, midőn az ember önmagát vizsgálja, saját lelkének legfelsőbb elveit és törvényeit tanulmányozza, voltaképpen az Istent nyomozza és az egész emberi történetet és a bölcsészetet, mely az ó és újkor bölceit halhatlanokká tette. Minden ember lelkében és életében minden más lélek és élet többé kevésbé befoglalva és képviselve van. Hogy más dolgokat tanulmányozzak, a külső világba s talán messze kell mennem; a lélek tudománya tanulása végett haza kell jönnöm és saját lelkembe térnem. A legtartalmasabb könyvek, a melyek valaha irattak, nem tesznek többet, mint hogy kimondják és tiszta világosságba helyezik azt, a mi egyen-egyen mindnyájotok lelkében történik. Így közel, így bennetek van a legfelségesebb igazság.

Én valóban nem várom, hogy a munkás apróra értse a különböző tudományokat, melyek a lélekre vonatkoznak. Akármely elhivatásban is kevés ember érti ezeket így. Nem is szükséges; ámbar, a hol az idővel rendelkezhetni, valamelyik tudomány-ágnak, mely iránt az egyén különösen érdeklődik, alapos tanulmányozása, igen hasznosnak fog találtatni. A lélek emelésére nem az szükséges, hogy az ember mindazt tudja, mit a szellemi természetről gondoltak és irtak, hogy az ember encyklopoedia legyen, hanem az, hogy a nagy eszméket, a melyekben minden fölfedezések határozódnak, a melyek minden tudományok eredményeit összefoglalják, és a melyeket a bölcsész végetlen részletekből kivon, megfoghassa és érezhesse. Nem a tudás mennyisége, hanem milyensége határozza meg a lélek méltóságát. Egy szerfölött sokat tanult ember, nagy és sokat magukban foglaló eszmék hiányában, értelemre nézve

meszsze alatta állhat egy munkásnak, a ki kevés ismerettel is nagy igazságokat szerzett meg. Például, én nem kívánom a munkástól, hogy a theológiát a régi nyelveken, az atyák írásaiból, a felekezetek történetéből stb. tanulja; s ez nem is szükséges. Minden theologia, szétszórva, a mint van, számtalan kötetekben; az istenség eszméjében központosul; és világoljon csak az eszme fényesen és tisztán a munkás lelkében: ő birja a theologiai könyvtárak lényegét, és sokkal nagyobb fényt, mint a milyen a hires theologusok ezerei előtt feltűnt. A nagy szellem kevés nagy eszme, nem laza részletek végetlensége által képeztetik. Ismertem igen tudós embereket, a kik értelemben igen szegényeknek látszottak, mert nagy gondolataik nem voltak. Mit ér, ha egy ember oly apróra megtanulta is Görögország és Róma történetét, ha a szabadság, szépség, vitézség és lelki erély nagy eszméit, amaz emlékek nem gyujtották eleven lángra lelkében. Egy korszak felvilágosultsága, nem ismeretei tömegében, hanem azon széles és nemes elvekben áll, melyeknek azon ismeretek alapvetői és ihletői. Az igazság az, hogy a legmunkásabb és sikerdúsabb vizsgáló is Istennek igen kevés művére van szorítva; de a dolgok ezen korlátozott ismerete mégis szolgáltathat egyetemes törvényeket, széles elveket, nagy eszméket, és ezek emelik a lelket. Vannak bizonyos gondolatok, elvek és eszmék, a melyek természetöknél fogva minden ismeret felett uralkodnak és magukban felségesek, életdúsak, mindent magukban foglalók, örökkévalók; ezekkel óhajtom én a munkás és minden emberi lény lelkét gazdagítani.

Állításom felvilágosítására engedjék meg a nagy eszmék egy pár példáját felhoznom, melyek a lélektani tanulmányok közé tartoznak. Ezek közt, természetesen az első, a legfelségesebb, a mindent befoglaló és átható, az Istennek, a lelkek atyjának, az örökletű és végetlen értelemnek eszméje. Minden ember emelkedését először és főleg a szerént kell megmérni, a mint e felséges valót felfogja; a kiről méltó világos és életteljes ismeretet nyerni, a gondolkozásnak legfensőbb célja. Valójában a világegyetem, a kijelentés és élet nagy célja az, hogy az Istenség eszméjét bennünk kifejtse. Sok komoly, kitartó, szorgalmas gondolkozás szükséges, hogy e végnélküli lényt a maga valójában láthassuk s feljül emelkedjünk az istenségről való törpe és durva fogalmakon, a me-

lyek szenvedélyeinkből, önös elfogultságainkból és a minket környező selejtes érzületü világból származnak. Van az Istenről egy képzet, a mely kiválóan alkalmas minket emelni; értem ama nézetet, mely úgy állítja őt előnkbe, mint „a lelkek atyját“, mint a ki nagy tehetségekkel teremtett minket, hogy legyünk tökéletesek, a ki minden külső dolgot a végre rendelt, hogy a lélek előhaladására szolgáljon; a ki mindig jelen van, hogy lélekkel és erővel betöltsön, hogy belső életre ébreszsen, s rossz tetteinket megítélje és elvesse; a ki egy atya örömeivel nézi, ha a gonosznak ellentállunk; a ki magát lelkünkkel örökre közleni óhajtja. Ez az egyetlen eszme, áthatva a munkás keblét, az emelkedés csirája, termékenyebb mint minden tudomány, ha még oly terjedelmes és mély is, a mely csak külső és véges dolgokkal foglalkozik. Ez az eszme őt az emberi lények első sorába helyezi. Önök hallanak híres hittudósokról. Csak az érdemli meg ezt a nevet, bármi legyen is állása, a ki gondolkozás és engedelmesség által Istenről való fogalmait megtisztította és öregbítette.

Az Isten eszméjéről egy másik nagyra, az ember—, az emberi természet eszméjére térek; és ennek komoly, mély gondolkozás tárgyának kellene lenni. Kevés ember tudja még eddig, hogy mi az ember. Ismerik ruházatját, véralkatát, vagyonát, rangját, bolondságait és külső életét; de belső lényének gondolata, sajátlagos emberisége, alig villant fel a sokaság előtt; és még is, ki képes emberileg élni, a ki nem tudja, hogy mi egy emberi lény sajátképpen értéke? Érdekes megfigyelni, hogy általában mily hűk az emberek az emberről való saját eszméjükhez, s mennyire ragaszkodnak ehez. Terjeszszétek el azt a nézetet, hogy bátorságban áll az igazi férfiasság, és mily sokan fognak inkább meghalni, mintsem ezen minta-mértéken alul maradjanak! Ezért fogja az ember igaz eszméje, világosságra hozva a munkás lelkében, őt minden más osztály fölé emelni, a mely azt nélkülöznél. Ha kérdené valaki, mi az én fogalmam az emberi lény méltóságáról, — azt felelném, hogy az áll először azon, — némelykor észnek, máskor lelkiismeretnek nevezett — szellemi elvben, a mely feljülemelkedve azon, a mi csak hely- és időszerénti, a változhatatlan igazságot és az örök jót megkülönbözteti; a mely a tökélytelen dolgok közepette, a tökély eszméjét felfogja; a mely egyetemes és részrehajlatlan s egyenes el-

lentétben áll az emberi természet részrehajló, önző elveivel; a mely parancsoló tekintélylyel kiáltja nekem, hogy embertársam éppen oly becses mint én, s jogai oly szentek, mint az enyéim; a mely azt parancsolja nekem, hogy minden igazságot fogadjak el, bármennyire ellenkező is kevélységemmel és minden erényt gyakoroljak, habár összeütközik is érdekeimmal, és a mely felhiv, hogy szeretettel örvendjek mindennek, a mi szép, jó, szent és jótékony, bármilyen lényben található is ezen tulajdonságok. Ez az elv az Istenségnek egy szikrája az emberben. Mi nem tudjuk, hogy mi az ember, valámig ezen elv menynevei fönségéből a lélekben valamit fel nem fedezünk.—Még van egy más magasztos nézet az emberről, a mi jóllehet az előbbiben befoglaltatik, mindazáltal különös megemlítést érdemel. Ő szabad lény, a végre teremtvé, hogy saját keblében lévő indokokból cselekedjék, képezze magát és önsorsát elhatározza; bensőleg össze van kötve a természettel, de nem rabszolgája; még szorosabban az Istennel, de még az Istenségnek sem rabszolgája, hanem van hatalma, teremtője iránti kötelességét teljesíteni vagy megtagadni; környezve ezer ellenséges erőktől, természeti elemektől, melyek örömet és bánatot hoznak; ismert és nem ismert veszélyektől; egy kísértetekkel teljes bűnös világ befolyásaitól; és még is felruházva Istentől tehetséggel, mindazokkal harcolni, s ez őtet legyőzéssel fenyegető erőkkel való küzdésben magát tökélyesíteni. Ez az ember eszméje. Boldog, a kiben ez komoly gondolkozás által kifejlett.

Ha időm volna, örömmel beszélnék a lélektudományhoz tartozó más nagy eszmékről, a melyek egyetlen világos kifejezésben korszakok nézeteit foglalják össze és terjesztik előnkbe. Az emberi élet eszméje, ennek igazi célja és nagysága; az erény eszméje, mint az általános és legfőbb jóé; a szabadság eszméje, mely a politikai tudomány legmagasabb gondolata, és a mely, mivel a nép lelkével oly bensőleg össze van forrva, hazánk életének és nagyságának fő forrása, — mindezekre kiterjeszkedhetném és megmutathatnám, hogy miként lehet ezeket a munkás lelkében felébreszteni s neki oly emelkedést adni, minő sokaknál hiányzik azok közül, kik a kézi munkán feljül állanak. De mindezeket mellőzve, még csak egyet említek meg, egyikét a lélektudomány legfontosabb eredményeinek, a melyet a munkásnak, mint minden más embernek, el lehetne és el kellene fogadni s kitartó gondolkozás által

erősíteni. Ez pedig saját fontosságának, mint egyénnek eszméje. Tudnia kell, hogy neki nemcsak azért van értéke, mert egy község tagja, s közremunkál oly polgárzat javára, a mely különbözik tőle; hanem önmagában és önmagáért.— Ő nem csupán alkrésze egy gépnek. Egy gépben a részeknek nincsen más céljok, mint hogy szolgáljanak az egésznek céljára, a miért egyedül alkotvák. Nem így az ember. Ő nem csupán eszköz, hanem cél, s önmagáért, saját természete kifejtéseért, saját erényeért és boldogságaért létezik. Igaz, hogy dolgoznia kell másokért, de nem rabszolga módra, nem megtört lélekkel s nem úgy, hogy magát lealacsonyítsa; dolgoznia másokért eszélyes önbecsülésből, az igazság és jótékonyág elveiből, s szabad akaratját s belátását használva, miáltal saját egyéni jelleme tökélyesedik. Személyes méltóságát nem a születés, nem a siker, gazdagság vagy külső tekintély adja, hanem lélekének meg nem semmisíthető lényege; ennek kell azért öntudatába tartósan benyomódni. Én nem szónokilag beszélek, s nem a rhapsodok szópompáját használom, hanem őszinte és határozott meggyőződésemet fejezem ki, midőn azt mondom, hogy a munkásnak oly önbecsüléssel kellene magát tekinteni, mely ismeretlen a legbüszkébb uralkodó előtt, a ki csak külső rangjára támaszkodik.

Kifejtém már, hogy mit értek a lélekemelő nagy eszmék alatt. Ezek értékét és hatalmát nem lehet túlbecsülni. Ezek a legnagyobb befolyásu hatalmak a földön. Egy nagy gondolat, az emberbe lehelve, ujjáteremtheti őt. — Miként diadalmaskodtak a világi érdekek felett: a szabadság eszméje a régi és újabb köztársaságokban; az ihletés eszméje a különböző hitfelekezetekben, és a halhatatlanság eszméje? Menynyi hőst és vértanút teremtettek ezek! A nagy eszmék hatalmasabbak, mint a szenvedélyek, és felébresztésök a nevelés legfontosabb feladata. Erről mindeddig keveset gondolkoztak. A néptömeg nevelése abban állott, hogy adtak neki gépies magatartást, a meglevő szokásokhoz és gondolkozási módokhoz idomították, a vallást és erkölcsiséget, mint hagyományokat tanították. Ideje, hogy az emberek tanulják meg többet tenni eszmékből és elvekből s kevesebbet vak ösztönből és meggondolás nélküli utánzásból.

Itt talán azon folyvást megújuló ellenvetéssel találkozom, hogy oly nagy eszméket, a minőkről szólottam, nem várhatni az emberek sokaságától, melynél a művelődés eszközei oly szükön vannak? E

nehézségekre a közelebbi előadásban felelek; de az emberi természetnek egy tényét vagy törvényét kívánom megemlíteni, a mely nagyon vigasztaló azokra nézve, a kik kevés segédeszközökkel is, nemesebb műveltség után szomjuhoznak. És ez az, hogy a nagy eszméket nem annyira külső, egyenes és fáradságos tanításból, mint inkább közvetett befolyásokból s lelkünk veleszületett munkálkodásából nyerjük; úgy hogy, a kiknél a terjedelmes tanulásra szükséges külső eszközök hiányoznak is, nincsenek attól elzárva. Így például, szorgalmas tanítók éveken át taníthatnak minket az Istenre, erényre és lélekre, és még is szinte oly keveset tudhatunk rólok, mint kezdetben; a míg egyetlen tekintete, szava, cselekedete valamely embertársunknak, a kit nagy gondolat ihlet, és a ki valamely jó órában életutunkba vetődik, sokat tesz arra, hogy e gondolatot bennünk is felébressze és kifejtse. Tapasztalt dolog, hogy gyakran a legnagyobb gondolatok, ha csak eszünkön vagyunk, úgy merülnek fel bennünk, hogy észre sem vesszük. Az az ember, ki lelkének erényben és igazságban való mívelésére szenteli magát, magasabb oktatásban részesül, mint milyen az embereké. Kijelentések saját lelkéről, az Isten benső jelenlétéről, a teremtés nagyszerűségéről, az önzetlenség fenségéről, a rossz tett rutságáról, az egyetemes jogosság méltóságáról, a halhatatlanságról és a boldogság belső forrásairól, ily kijelentések önként jönnek egy alázatos, magasabb önképzésre törekvő embernek, valami fenségesebb utáni vágyat ébresztve fel benne, mint a mi önmaga, vagy mind a mie van. Néha a természet egy közönséges tüneménye, vagy az élet közönséges viszonyainak egyike, oly világos és fontos jelentéssel nyílik fel előttünk, melyet előbb nem ismertünk. Néha egy ilyszerű gondolat új korszakot nyit meg az életben, az egész jövő folyását megváltoztatja, szóval, egy új teremtés áll be. És ezen nagy eszmék egy osztálynak sem kizárólagos tulajdonai. Ezek a végetlen szellem kijelentései minden lélekhez, a mely kész azok megértésére; és a munka sokkal kedvezőbb helyzet ezek befogadására, mint a fényűző és divatos élet; sőt jobb a tanulmányozó életnél is, midőn ez hiuságot, kevélységet és a féltékeny vetélkedés szellemét táplálja. A gyermeki egyszerűség inkább megnyeri e benső kijelentéseket, mint az értelem önző műveltsége, bármilyen kiterjedt legyen is az. Talán nem árt némi ovó intést csatolni ez észrevételekhez. Midőn én nagy

eszmékről beszélek, a melyek néha maguktól, mint rögtöni világosság, állanak elő, nem szándékom azt tanítani, hogy tétlenül várjunk reájok, vagy lelkünket gondtalanul adjuk hatalmuk alá. El kell készíteni magunkat ez eszmék befogadására erőink hű felhasználása és minden képző eszközök igénybe vétele által, a melyek általunk elérhetők. És a mi több, ezen megvilágosítások, ha jönnek, nem világos, teljes és tökéletes nézetek, hanem fénysugarak, sejtelmek, villámok, a melyek mint a külvilág minden ismeretei és benyomásai, azért adatnak nekünk, hogy rólok gondolkozzunk, hogy azokat nyugodt elmélkedés tárgyaivá tegyük, s értelmünk és munkásságunk által minden más gondolatainkkal valódi kapcsolatba hozzuk. Egy nagy eszme elmélkedés nélkül elvakíthatna és tévutra vezethetne, a lélek egyensúlyát és arányát megsemmisíthetné s veszélyes túlzásra ragadhatna. A belső megvilágosítások s a külvilág tanításai lelkünkkel csak azon célból közöltetnek, hogy erőink szabad és komoly gyakorlását ébreszszék hogy minket a tétlenségből tevékenységre s életre buzdítsanak.

Terjedelmesen beszélék a gondolkozás erejéről, a melyet a munkásnak úgy kellene keresni, mint az ő igazi emelését, és azon megjegyzéssel zárom be e tárgyat, hogy bárminő célból vegyük is gyakorlatba ezen erőt, egyetlen feladatnak kell állandólag szemünk előtt lebegni, tudniillik, hogy az élet minden kötelességeiről teljes és tisztább fogalmat nyerjünk. A gondolkozás soha sem ölelhet fel elég széles mezőt, de főcéljának annak kellene lenni, hogy minden viszonyban és állásban, a melybe csak léphetünk, az igazról és jóról, tisztább és világosabb fogalmat szerezzünk. Ne képzeljétek, hogy én itt hivatalból beszélek, vagy a megszokás hatalmánál fogva, öntudatlanul is, a szószék hangjába esem. A kötelesség tárgya egyaránt tartozik minden hivatalhoz és álláshoz. Éppen oly esztelenség lenne azt gondolni, hogy az ember lélegzés nélkül élni, vagy világosság nélkül látni tud, mint az erkölcsi és vallásos elvet az önemelés munkájából kizárni. Mondom pedig ezt azért, mert félok, hogy önök a csupa ismeretet műveltségnek nézik. Az ismeret elhibázza legfőbb célját, hanemha a nemes erénynek akar szolgálni. Nem mondom, hogy soha se gondolkozzunk, olvassunk vagy tanuljunk egyéb mint azon világos célból, hogy kötelességeink ismeretére jussunk. A lelket nem szabad merev szabályokkal lebilincselni.

Tudnivágyás, mulatság és természetes izlés, bizonyos fokig hi-
ba nélkül irányozhatják olvasásunkat és tanulásunkat. De ily ese-
tekben kötelességünk tökélyesíteni magunkat úgy erkölcsileg mint
szellemileg, az igazság keresése s a hamisság elvetése által és őriz-
kedve minden szennyfolttól, a mely csaknem minden emberi műtől
elválhatatlan. Mit ér a szellemi erő erkölcsi erő nélkül? Mily keveset
használ nekünk a külvilág tanulmányozása, ha annak nagyszerűsége
nem lelkesít teremtője iránti tiszteletre, ha annak jótékonyága
nem ébreszt bennünk rokonszeretetet embertársaink iránt? Mily
keveset használ nekünk a történelem tanulmányozása, ha a múlt
nem segít a jelen veszélyeinek és kötelességeinek megértésére; ha
azok szenvedéseiből, a kik előttünk elköltöztek, nem tanuljuk meg,
mint kell szenvedni, s nagy és jó tetteikből, nemesen cselekedni;
ha az emberi szív leleplezése, különböző korszakokban és orszá-
gokban, nem ad nekünk jobb ismeretet önmagunkról? Mily kevés
nyereségünk van az irodalomból, ha az élet- és jellemrajzok, a ne-
mes érzések, az önzetlenség és feddhetetlenség bizonyítékai, me-
lyekkel az telve van, nem inditnak és vezetnek minket bölcsebb,
tisztább és nemesebb cselekvésre! Mily kevés lényeges jót meri-
tünk a költészetből és szép művészetekből, ha a szépség, mely a
képzelmet gyönyörködteti, nem melegíti és finomítja a szívet, és
nem emel annak szeretetére és bámulására, a mi szép, tökéletes
és magasztos, jellemben és életben? Legyenek tanulmányaink oly
szélesek a mint helyzetünk megengedi: de legyen főczéljuk oktat-
ni kötelességeinket és boldogságunkat, természetünk tökélyesítését,
az élet igaz mesterségét, s tehetségeink legjobb irányu alkalma-
zását illetőleg. A lelki műveltség csak akkor zavartalan jó, ha azon
irányban használjuk, hogy a lelkiismeretet megvilágosítsa, a nemes
érzés lángját táplálja, rendes foglalkozásainkban tökélyesítsen, kö-
zönséges cselekedetinknek kellemet kölcsönözzön, minket ember-
feleinkre nézve ártatlan örömök forrásává és nemesebb befolyások
központjaivá tegyen, és az élet sebesen folyó változásai, nehéz ki-
sértetei és megpróbáltatásai között lelkünknek bátorságot, erőt és
kitartást adjon.